

Emlékezés Dr. Nagy Józsefre (1900–1968)

Szülőfalum híres középiskolájának, a szeghalmi Ref. Péter András Gimnáziumnak volt magyar-latin szakos tanára és zenei mindenese az 1930-as években *dr. Nagy József*. Születésének 110. évfordulója alkalmából hálával és tisztelettel emlékezem rá, erre a sokoldalú, színes, érzékeny, szuggesztív tanáregyenységre, aki lelkes munkájának eredményeivel a maga idejében fényesen bizonyította a Kodály-koncepció igazságát: a nyelv és a zene egységét, a népzene közvetlen, mély, emberközeli ismerete által naponta megújuló tanári munka szükségességét és a zenének az emberek minden tevékenységére ösztönzőleg ható, szemléletüket alapvetően meghatározó erejét.

Kisgyermekkoromból őrzöm róla az első emlékeket. Később, középiskolás koromban én is a Péter András Gimnázium diákja lehettem, majd idők multával mint kezdő zenetanár Debrecenbe kerültem, abba a Zenedébe, ahol tíz évig működött cimbalomtanárként dr. Nagy József. És ahol ő kezdte középiskolai tanári munkáját – a debreceni Református Főgimnáziumban – ott, abban az épületben tanítottam a nyolcvanas években mint tanítóképző főiskolai tanár. Emellett a békési Sárréten is a nyomdokaiba léphettem mint népdalgyűjtő. 1955 óta én is nagy szeretettel foglalkozom szülőföldem néphagyományával. Segítem a népdalköröket, citárazenekarokat, gyűjtöm a dalokat, szokásokat, amint azt két helyi dalkiadványom is tanúsítja. (*A ladányi torony tetejébe*, Püspökladány, 1974. 1982; *Szívárványos az ég alja*, Berettyóújfalú, 1977. 1982.) Még megtaláltam Szeghalmon 1975-ben Szigeti Istvánnét, aki 1938-ban 48 évesen énekelt Nagy József tanár úrnak. A 85 éves néni készséggel énekelt el nekem is a hajdan tőle feljegyzett dalokat.

Élete

Nagy József Szentesen született, édesapja kistisztviselő volt, napidíjas a szentesi Ármentesítő Társulatnál, aki kilenc gyermekét mind kitaníttatta, legtöbbször az egyetemi diplomáig. A szentesi diákévek után a debreceni egyetemen 1925-ben szerzett magyar-latin szakos középiskolai tanári diplomát. 1941-ben kapott bölcsészdoktori oklevelet summa cum laude fokozattal. Már ezt megelőzően, 1920-ban, másodéves bölcsészhallgató korában cimbalom szakon végbizonyítványt szerzett Budapesten a Budai Zenekonzervatóriumban. Ekkor meghívta tanáranak a Debreceni Zenedébe, ahol egyfolytában 8 évig cimbalmot tanított. Később, a háború után

ismét vállalta, és végezte itt két évig a tanítást. A harmincas-negyvenes években gyakran szerepelt szólista- és kamaramuzsikusként a budapesti rádióban. Ő maga önéletrajzában így ír erről: „Már gimnazista koromban nyelvészeti vitákban leltem legfőbb gyönyörűségemet. Ez az ambícióm később, a húszas éveimben zenei érdeklődésemmel osztozott szabad óráimon, s ma is úgy érzem, két múzsa kísér végig életemen...”

Középiszkolai tanári pályáját a debreceni Református Főgimnáziumban kezdte Nagy József, majd elfogadva az akkor alapított szeghalmi Ref. Péter András Gimnázium igazgatójának, Nagy Miklósnak a meghívását, Szeghalomra került. Innen emelte ki 1941-ben az akkori közoktatásügyi minisztérium, és nevezték ki a Kolozsvári Állami Gyakorlógimnázium vezető tanárának. Még ebben az évben a kolozsvári tankerület felügyelője is lett. De visszavágyott Debrecenbe, és vissza is tért a Kossuth Gyakorló Gimnáziumba. Egyidejűleg a debreceni egyetem latin módszertani szakelőadója, majd a latin nyelv, módszertan és stílusgyakorlat tanára volt haláláig.

Munkásságáról ő maga így írt: „Tudományos és pedagógiai munkásságom érdekesebb emlékei: tankönyveim, kisebb-nagyobb tanulmányaim s egy nagyobb méretű népzenei gyűjtemény. Ez utóbbinak egy részét már beiktatta az Akadémia zeneügyi bizottsága kiadásra kerülő anyagába. *Molnár Imre* zeneakadémiai tanár egyébként nagy részben ismertette gyűjtésem legszebb darabjait sorozatos rádióelőadásain. Nyelvészeti tanulmányaim példaanyagát jórészt saját népzenei gyűjtésemből veszem. Ez a remek anyag ma is csábít néprajzi és zenetudományi mezőkre...”

Zenei munkássága

Nagy József sokoldalú tanári és közéleti tevékenységének egyik nagyon fontos része a zenéhez, a népdalokhoz kapcsolódik. Az a tény, hogy a haladó szellemű szeghalmi gimnázium tanára volt tizenkét évig, szerencsés körülményeket teremtett számára zenei munkássága kibontakozásához. Igen korán felfigyelt a parasztzene értékeire, kapcsolatot keresett Kodály Zoltánnal és körével. Mint karnagy, cimbalomművész és zeneszerző lelkes terjesztőjévé vált a népzenenek és az új magyar műzenének. Egykori tanítványa, Fehér Lajos könyvében erről így ír: „Népdalkultúrát hozott az iskolánkba. Nagyon sok szép népdalt tanított nekünk. Nagy részüket gyermekeimnek is megtanítottam, s most unokáimat tanítom rá” (*Így történt*. Magvető, 1979. 33.).

A NÉPDALGYŰJTÉST Szeghalmon 1930 körül kezdte el, bár erről évszámot nem jegyzett fel. „Sárréti gyűjtésem” címen a hagyatékban 216 dallam található igen gondos, szép kézírással. Az egész népdalhagyaték azonban ennél sokkal több, mivel Nagy József más tájakon is eredményesen gyűjtött. E feljegyzések nagy része az utóbbi években dr. Nagy Józsefné áldozatkészsége folytán az MTA Zenetudományi Intézete Archívumába került, és a Magyar Népzene Tára köteteit fogja gazdagítani. Eddig nyom-

atásban *A Mi Utunk*-ban jelentek meg általa gyűjtött népdalok 1939-ben, a Sárreíti írások-ban Szeghalmon 1965-ben, Békéscsabán pedig 1981-ben a *Sárreíti gyűjtésem* című füzetben, mely 70 dalt tartalmaz jegyzetekkel, a gyűjtő önéletrajzával és életútjának, munkásságának ismertetésével.

A SÁRRÉTI GYŰJTÉSEN, a dalok kottáin nagyon jól nyomon lehet követni, mint törekedett Nagy József arra, hogy ezt a különleges munkát egyre szakszerűbben végezze. A dallamlejegyzések ma is helytállóak, zeneileg, ritmikailag pontosak. Mivel akkor még gépi hangfelvételre nem is gondolhatott, a dalokat kitűnő zenei hallása segítségével kottázta le. A gyűjtés helyét nem az egyes daloknál, hanem az első kis kötet elején tünteti fel: Körösladány, Köröstarcsa, Csökmő, Füzesgyarmat, Szeghalom.

Nagy József népdalgyűjtési hagyatékának e sárreíti része zenei rétegződés szempontjából eléggé vegyes. A kevés régi stílusú dallam mellett igen sok az újabb keletű, sőt a népdal és a nóta közti átmenetet képviselő darab is, illetve népies műdalokat is találunk benne. Gyűjtésének ilyen összetétele természetes volt a maga idejében, hiszen kezdetben nem próbálhatott mélyre ásni a hagyományban. Első lépésként feljegyezte, amit a felszínen talált. Ennek is nagy a jelentősége, ha meggondoljuk, hogy az előbb felsorolt falvak közül Bartók csak Körösladányban járt, Kodály pedig nem járt ilyen céllal a Sárreíten.

Szövegtartalom tekintetében a sárreíti gyűjtés legnagyobbbrészt lírai dalokból áll, de sok a katonadal is. Néhány pásztor- és betyárdal, rabének, ballada színesíti még a tájról alkotott képet. A *Kísérj ki babám síromig* kezdetű dalnak a régi magyar iskoladrámák zenei betétszámái között találjuk feljegyzett eredetijét (Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve*. 1979, 199.), míg a *Nincsen annál gyönygebb élet* kezdetűnek Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteményében, az 1800-as évek elejéről (*Ötödfélszáz énekek* 1953. 388.). Lemérhetjük e zenei hagyomány tovább-élését Nagy József feljegyzései segítségével az utóbbi 50 év távlatában is, ha összehasonlítjuk gyűjteményének darabjait az 1969 és 1974 között gyűjtött, a bevezetőben említett sárreíti, valamint bihari népdalos könyvem dalaival. Igen fontos láncszeme tehát Nagy József tanár úr munkássága annak a programnak, melyet Kodály úgy fogalmazott meg egy debreceni beszédében, hogy „...a népdalt állandóan figyelni...kell.” (Debrecen, 1957.) Figyelni, a dallamok, szövegek változását követni csak úgy lehet, hogy ha bizonyos időpontokban írásban rögzített formákhoz hasonlíthatjuk a jelenleg hallható változatokat. Ez a mindenkori népdalgyűjtők egyik fontos feladata. Ebben is segít nekünk ma is a sárreíti gyűjtemény.

Ha Nagy József sárreíti népdalgyűjtő útjairól – a dalokon túl – nem is maradt ránk úti beszámoló vagy egyéb hasonló jellegű írásos emlék, annál érdekesebb és értékeesebb számunkra a *Nagykőrösi Híradó* két hajdani száma, amelyben dr. Törös László, az Arany János Társaság akkori főtítkára érzékletesen, színesen számol be a Nagy Józseffel tett környékbeli kutatóútról. Írásában így méltatja barátja dallamlejegyző képességét:

„...fület már diákkorunkban is csodáltuk: nem kellett neki semmi hangszer, egy hallásra tökéletes biztonsággal jegyezte fel hangjegyekkel azt a nótát, amit még nem ismert” (Nagykőrösi Híradó 1931. aug. 30. és szept. 6.). Valóban különlegesnek számíthatott akkor ez, amikor koránt sem voltunk még a külföld előtt „szolfézs nagyhatalom”. Az újságcikkekben kiviláglik, hogy alig egy évvel a népdalkutató munka megkezdése után Nagy József már milyen szakszerűen választotta ki adatközlőit, megkülönböztette a népdalt a nótától, s ügyes ötlete volt az, hogy az énekes emlékezetét kérdésekkel segítette. (Innen már csak egy lépés az a mai munkamódszer, hogy a tájra jellemző dalokat ún. dallamkérdező lista segítségével kutatjuk.)

Az említett beszámoló így idézi Nagy Józsefet: „A latin meg a magyar nyelv és egyéb társtudományok óráinak megtartása után mindjárt ős nótákon jár az eszem. Már össze is gyűjtöttem egy szép csokorra valót. Mutattam Molnár Imrééknek, Kodály Zoltánnak, akik nagy boldogan szemlélték. Kidolgozom a szebbeket négyyszólamú ifjúsági énekparra is, hadd lopózzék be az igazi magyar nóta már a zsenge gyermeki lelkekbe.”

Dr. Törös László pedig így fejezi be írását: „A Nagygyombos majorba... vagy harmincöt eredeti nótát szedtünk össze... ezek az irodalomban is meg fognak jelenni, Nagy József karénekes feldolgozásában... biztatva a kutatókat, hogy csak bátran fogjanak hozzá a munkához... egyesült erővel sokat tehetnek az óri értékek megmentésére, s higgyék el mindnyájan, itt a tizenkettedik óra!”

Nagy József mint cimbalomművész és zeneszerző is a magyar népdal ügyét szolgálta. Sok dokumentum tanúskodik arról, hogy mint szólísta, és mint a Magyar Cimbalomötös tagja többször szerepelt a rádióban az

8. Csillik Bertalan dr. szerdán d. u. 4 óra-
kor előad

9. Uray Margit szer-
dán este 8 órakor
zongoránk (Labori
felv.)

10. Zsáki László
primás szombaton
este 8 órakor a Kec-
keméti esten muzsikál
(Szabó felv.)

1930-as, 40-es években. Ismét Fehér Lajos könyvéből idézünk: „Jól tudott cimbalmozni, sőt művészi színvonalon. Több alkalommal a rádióban önálló műsort adott. Mondanom se kell, hogy az egész osztály, sőt a diákság jelentős része, aki csak hozzá tudott jutni, meghallgatta a rádióban a cimbalomműsort” (i. m. 33.). Hogy milyen nagyszerűen cimbalmozott, arra magam is jól emlékszem. Ugyanis mint édesapám kollégája, Jóska bácsi nálunk többször is megfordult. Édesanyám jól zongorázott. A gimnázium alapítójának, Péter Andrásnak nevéstéjén az iskola mindig nagy-szabású műsorról és bállal emlékezett névadójára. A zeneszámokat a fellépők nálunk gyakorolták. Ilyenkor a nagydiákok elhozták hozzánk a cimbalmot, és mi, klasszikus zongoradarabokon, családi zongorás kamarazénén felnövő gyerekek csak bámultuk a hangszert, csodálkozva hallgattuk a különleges, szép zenét. A helyi Ambrus Mozgó színpadán tartott egyéb különböző zenés előadásoknak is állandó közreműködője volt a tanár úr. A szerepléseiről szóló kritikák is kiemelik kitűnő cimbalomjátékát. A Budapesti Hírlapban így írnak róla: „A hagyományos quartettnek érdekes színt kölcsönöz a cimbalom... A cimbalom kezelője valóban művész, játéka komoly zenekultúrát sugároz, és az ő kezében a cimbalom legnagyobb részét el is veszíti cigányos kinövéseit” (1930. febr. 26.). Legkorábbi keltezett cimbalomdarabjai a *Magyar táncok*, melyeket Szentesen írt 1927 és 1930 között. A *Sárréti vasárnap* című műve évszám nélküli. Saját gyűjtésű dalait dolgozza fel benne. Két koncertetűdje: *Cimbalometűdje* és az 1965-ben komponált *Cimbalomversenye* jelentős. Az angol rádió is sugározta műveit. Mint cimbalomtanár is jelentős pedagógiai munkát fejtett ki.

Karnagyi munkája

Szeghalom kóruséletének kifejlesztésében is jelentős szerepe volt Nagy Józsefnek. 1929 januárjától, miután az akkori kántor és gimnáziumi óraadó énektanár elköltözött Szeghalomról, „az énektanítást és a zenekar vezetését Nagy József vette át, aki méltó örököse és továbbfejlesztője volt annak az erkölcsi tőkének, melyet munkásságával elődje szerzett a Péter András Gimnáziumnak. Nagy József osztályonként egy-egy énekkart szervezett... s még ugyanebben a félévben a fényes sikerű diákhangversenyeket Schubert emlékének szentelték” (U. Nagy István: *Péter András Élelkkönyv*. Szeghalom, 1976. 99.).

A valóban nagyszabású műsor óriási sikert aratott. A Szeghalomvidéki Hírlap meleg hangú ünneplő soraiból idézünk: „Az iskolai énekkar dominálta az esti műsort, nem kevesebb, mint 7 számmal, Nagy József tanár vezetése mellett. A kis énekesek osztályonként és együttesen, mindenkor négy szólamban produkálták nem mindennapi ügyességüket. Eltekintve attól, hogy a karmester éppen nem a könnyű szerkezetű darabok közül válogatott, oly fegyelmezett, pompásan betanított, kézben tartott és kifogástalanul előadott darabokat dirigált, hogy legteljesebb elis-

merést és tomboló tetszést aratott. Soha jobb énektanára ne legyen az iskolának, mint Nagy József latin tanár, aki mellesleg zeneművész oklevélével egyenesen hivatott az énekkar további fejlesztésére” (U. Nagy 99–100.). A hozzá fűzött reményeket Nagy József nemcsak beváltotta, hanem messze túl is szárnyalta.

Az 1930/31-estanevet Nagy József énekkarainak sárréti turnéja fémjelte. Ezek a vidéki diákhangversenyek szinte modern Gergely-járások voltak. A vidéki előadásokat a helyi műkedvelő gárdákkal karöltve rendezték. Idézet a Bihar című hetilapból: „... a szeghalmi Péter András Reálgimnázium magas színvonalú hangversenyt rendez december hónap folyamán Berettyóújfaluban... Az est műsorát Nagy József tanár, az országos hírű cimbalomművész rendezi, akit a budapesti Stúdió műsorából ismer a közönség... Rendkívüli szám lesz az iskola hetventagú ének- és húsztagú tánckarának fellépése is” (1930. november 6.).

Az énekkari szolamok betanításába a tanár úr bevonta legmuzikálisabb tanítványait. A legszebb hangú diákokból ének-kvartetteket alakított, melyek szintén sikerrel szerepeltek az ünnepélyeken és hangversenyeken.

1931-ben intézeti énekversenyt szervezett, ahol nyolc tagú zsűri előtt negyvenhárom diák vett részt az első fordulóban. „Az osztály legjobb énekese” vetélkedő győztese tovább mérkőztek „Az intézet két legjobb énekese” megtisztelő címért és a 10-10 pengő jutalomért. Ebben az évben Nagy József 60 tagú gyermekkart, 44 fős vegyes kart és egy 35 tagú férfikart vezetett a gimnáziumban, valamint a nagyközség legjobb énekeseiből felnőtt vegyes kart alakított.

Láthatjuk, hogy szeghalmi tartózkodásának és munkálkodásának éveiben valóban a sárréti kórusélet fénykorát jelentették. Ez a teljesítmény ma is, az ország bármely községében, illetve iskolájában a legnagyobb elismerést érdemelne. Énekkarai műsorán mind klasszikus számok, mind a kortárs zeneszerzők művei helyet kaptak. Betanította az ifjúságnak – már akkor – többek között Bartók, Kodály, Ádám Jenő, Bárdos Lajos, Veress Sándor és Molnár Antal műveit, valamint saját feldolgozásait is a maga gyűjtötte legszebb népdalokból. (*Szentesi parasztnóták, Pásztordalok, Katonanóták. Négy szólamú gyermekkarok.* Bp. 1931.)

A szeghalmi gimnáziumnak a Sárrét kulturális életét fellendítő törekvései kezdettől fogva rendkívüliek voltak. Magas színvonalú ismeretterjesztő előadássorozatai nemcsak a tanulói ifjúságot, hanem a környék művelődni vágyó lakosságát is vonzották. A Népszerű előadások, az Ingyenes előadások, valamint a Diákhangversenyek jelentős eseményekké váltak Szeghalmon. Ezek a rendezvényeken Nagy József számos előadást tartott, széleskörű zenei tájékozottságról téve tanúbizonyságot. Témái voltak: az európai és magyar zenetörténet, a magyarság hangszerei, a cigányzene, népzene és műzene, a parasztzene értéke és szerepe, a magyar zeneművészet utolsó évtizede, az operett-műfaj, a zenei érzék kérdése. Tartott előadást Bartókról, Kodályról, Dohnányi Ernőről, Stradiváriról, de Balázs

Árpád nótaköltészetéről is. Vetített képekkel szemléltetve mutatta be az Operaház akkori kiválóságait és a Magyar Rádió életét. Az 1950-es években, amikor ismét Debrecenben, a Kossuth Gyakorló Gimnáziumban tanított, zenedélutánokat szervezett a tanulók részére. Egykori tanítványa, Bánhalminé Tankó Enikő erre így emlékezett: „Itt családias légkörben, élvezettel mesélt kedves lemezeiről. Az sem zavarta, ha kevesen mentünk el, igyekezett emberközelbe hozni a nagy zeneszerzőket, műveiket. Ma is emlékszem Haydn londoni szimfóniáiról tartott előadására. Nem zene-történeti- vagy elméleti értekezéseket tartott, hanem a saját zenei élményeit osztotta meg velünk. Akkoriban én zongorázni tanultam, szakiskolás voltam, jól-rosszul játszottam a különböző stílusú darabokat, de a zene szépségeit, a zenét mint örömforrást először Jóska bácsi mutatta meg nekem. Ezt soha nem felejttem, s mikor tanár koromban nyomdokaiba lépve magam is elmerészkedtem a zenei ismeretterjesztés rögös útjaira, az ő példája lebegett előttem” (*Emlékezés Nagy Józsefre*. HBmegyei Neveléstörténeti Egyesület 2001. 14.).

A zenének a korszerű nevelésben betöltött szerepe is foglalkoztatta. Elképzeléseit 1934 tavaszán a gimnázium szülői értekezletén tartott előadásában négy fő gondolat köré csoportosította:

1. Az értelmi nevelés egyoldalúsága. A zene fontossága a harmonikus emberré nevelésben.

2. Mit ad a zene az embernek? A karéneklés fontossága.

3. Zene az iskolában. Magyar népdalokkal kell a jó zenei ízlést megalapozni.

4. Szülői teendők. Nagy megértést kér a zenével szemben. Ne sajnálják a szülők a karénekre fordított időt, ne nézzék le az ének tantárgyat! Taníttassák zenére muzikális gyermekeiket!

Mindezek a gondolatok ma is helytállóak, híven tükrözik Kodály Zoltán zenepedagógiai alapelveit. A középiskolai énektanítás főbb problémáiról írott tanulmánya Budapesten jelent meg 1935-ben.

Nagy József színházi- és zenekritika-írással is foglalkozott. A Szeghalomvidéki Hírlapba, később kolozsvári tanár korában az ottani lapokba is írt ilyen témájú cikkeket.

Magyar nyelvészeti munkásságát is áthatotta a népdalok szeretete. Mint a *Szép magyar szó* című könyvének előszavában is írta: „Népdalpéldáim tekintélyes része gyűjtésem eredménye: sárréti népdalok” (Budapest, 1967. II.) Nagy József, ez a rendkívüli tanáregyéniség tudta, érezte, hogy jó úton jár, amikor fáradtságot nem ismerve megtett mindent, hogy korszerű zenei nevelési- és közművelődési terveit megvalósítsa. Töretlen munkakedvvel és munkabírással végzett sokoldalú zenei tevékenysége, zeneszeretete méltó az utókor megemlékezésére, az elismerésre, és példaképül szolgálhat ma is valamennyiünknek.

Bencze Lászlóné dr. Mező Judit